

Agnieszka Mergalska, Roman Suligowski

Turystyka religijna do Sanktuarium Matki Bożej Bolesnej Królowej Polski w Kałkowie-Godowie

Religious tourism at the Sanctuary of Our Lady of Sorrows, Queen of Poland at Kałków-Godów

Abstract: The purpose of the study was an analysis of pilgrimages to the Sanctuary of Our Lady of Sorrows, Queen of Poland, at Kałków-Godów (east of the city of Kielce) in 2005–2011, both that of individual tourists and organized groups. An analysis of the structure of tourist traffic concerns the place of their residence. The authors describe the history of this sanctuary and some elements influencing its attractiveness. This is the newest center of the Marian devotion in Poland consisting of various buildings, chapels, figures, and the Way of the Cross stations. The monumental building of the Świętokrzyska Golgotha, Pantheon of the Polish Nation's Martyrology, is a 33-meter-high structure topped by a 15-meter-tall wooden cross. The altar of the church includes a miraculous picture of Our Lady, a copy of the famous picture of Our Lady of Licheń. The number of tourists visiting the Sanctuary of Our Lady of Sorrows at Kałków-Godów has declined in recent years (950,000 in 2005; 600,000 in 2011). The largest number of pilgrims, among organized groups who came to the shrine in 2011, were inhabitants of the Radom Diocese (more than 18,000).

Keywords: pilgrimages, Sanctuary of Our Lady of Sorrows, Kałków-Godów, Poland

1. Wprowadzenie

Przedmiotem zainteresowania turystów są specyficzne cechy i elementy środowiska przyrodniczego oraz wartości historyczne, kulturowe, artystyczne, a także i duchowe. Wyjątkowe miejsce w tym dziedzictwie zajmują liczne miejsca kultu religijnego zwane sanktuariami. Podróże odbywane do nich przyczyniły się do

rozwoju turystyki religijnej (Jackowski 1991). Współcześnie, poza motywem religijnym, odwiedzanie tych obiektów odbywa się także z pobudek poznawczych. *Słownik języka polskiego PWN* (2007) definiuje je jako „budowle sakralne lub ich części, uważane za święte, o szczególnym znaczeniu kultowym”. *Kodeks Prawa Kanonicznego Kościoła rzymskokatolickiego* (2009) określa status prawny takiej jednostki jako miejsce święte, do którego pielgrzymują – za zgodą biskupa liczni wierni z powodu przyczyny szczególnej pobożności. W Polsce istnieje ponad 500 sanktuariów (większość należy do Kościoła rzymskokatolickiego), w tym ok. 430 maryjnych (Mydel, Balon 2003). Rangę ok. 180 spośród nich podnosi fakt ukoronowania wizerunków koronami papieskimi. Pod koniec XX w., miejscem kultu w regionie świętokrzyskim zostało ustanowione Sanktuarium Matki Bożej Bolesnej Królowej Polski w Kałkowie-Godowie. Obiekt ten zaczęli odwiedzać coraz liczniej pielgrzymi i turyści.

Celem pracy jest zaprezentowanie jednego z najmłodszych sanktuariów maryjnych w Polsce, tj. sanktuarium w Kałkowie-Godowie, z uwzględnieniem liczby osób odwiedzających to miejsce w okresie 2005–2011.

Analizę ruchu odwiedzających wykonano na podstawie wykazów w księgach pielgrzymkowych sanktuarium. Uzyskano informacje o liczbie osób przybywających do tego obiektu, a dodatkowo w przypadku grup zorganizowanych – także o miejscu pochodzenia pielgrzymów, na podstawie nazwy miejscowości oraz diecezji. Wyniki zaprezentowano w postaci wykresów oraz kartogramu, w których podstawowymi jednostkami przestrzennymi były diecezje Kościoła rzymskokatolickiego oraz województwa.

Sanktuarium w Kałkowie-Godowie jest położone w północno-wschodniej części województwa świętokrzyskiego, w powiecie starachowickim, w gminie Pawłów, w południowej części diecezji radomskiej (istniejącej od 1992 r.). W niewielkiej odległości od niego znajdują się dwa inne miejsca kultu religijnego: najstarsze w Polsce – Sanktuarium Relikwii Drzewa Krzyża Świętego na Świętym Krzyżu (diecezja kielecka) oraz Sanktuarium Matki Bożej Miłosierdzia (Ostrobramskiej) w Skarżysku-Kamiennej (ryc. 1).

Historia powstania sanktuarium jest nierozdzielnie związana z osobą ks. Czesława Wali – jego wieloletniego kustosa. Pod koniec lat 70. XX w., jako proboszcz parafii pod wezwaniem o. Maksymiliana Marii Kolbego w Kałkowie (aktualnie Kałków-Godów) pozyskiwał on grunty od mieszkańców Godowa pod budowę świątyni. W ciągu zaledwie 153 dni 1982 r. zostały wzniesione mury kościoła (*Kałków-Godów...* 2010). W 1983 r. miał miejsce ingres kopii obrazu

Ryc. 1. Położenie sanktuarium w Kałkowie-Godowie na tle innych ośrodków sanktuarijnych w województwie świętokrzyskim

Objaśnienia: 1 – ośrodki kultu Chrystusa, 2 – ośrodki maryjne, 3 – sanktuaria maryjne z datą koronacji obrazu, 4 – granice województw, 5 – drogi krajowe, 6 – granice diecezji.

Źródło: opracowanie własne.

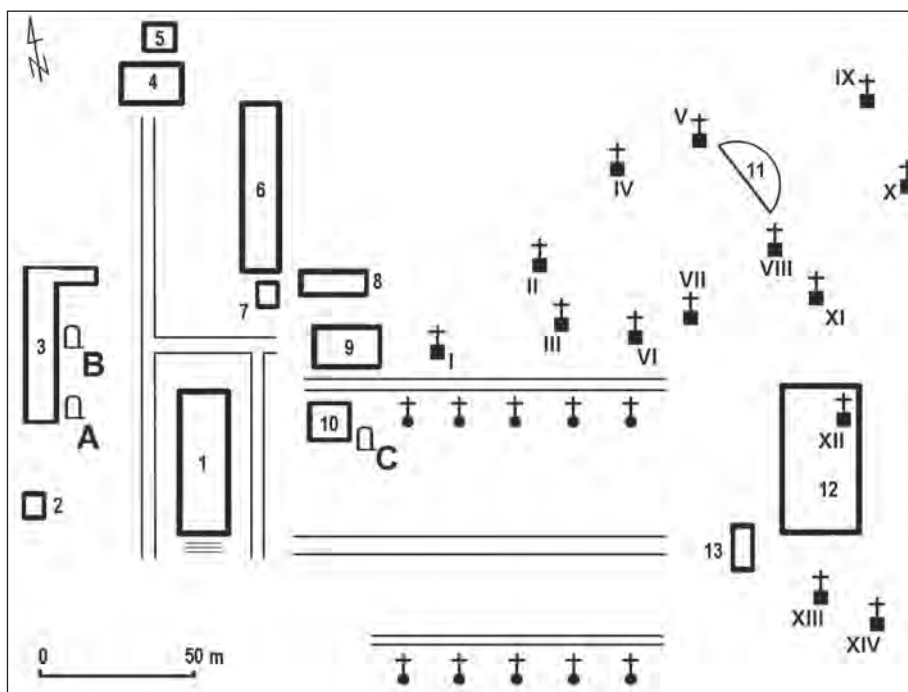
Bolesnej Królowej Polski, przywiezionej tu z Lichenia. Budowa kościoła została ukończona pięć lat później. Współczesny wygląd tej budowli prezentuje fot. 1. W 2007 r. odbyła się tu uroczysta koronacja wizerunku, koronami poświęconymi przez Ojca Świętego Benedykta XVI.

Fot. 1. Kościół sanktuarjny w Kałkowie Godowie (fot. A. Mergalska)

2. Infrastruktura sanktuarium. Strefa sakralna

W skład zespołu sakralnego, obok głównej świątyni, wchodzi wiele innych obiektów. Ich lokalizację prezentuje rycina 2. Znaczną część obszaru zajmuje zespół czternastu stacji drogi krzyżowej wzniesionych na specjalnie usypanym wale ziemnym (ryc. 2, fot. 2a,b). Są one jednym z ulubionych miejsc modlitwy przybywających do Kałkowa-Godowa pielgrzymów.

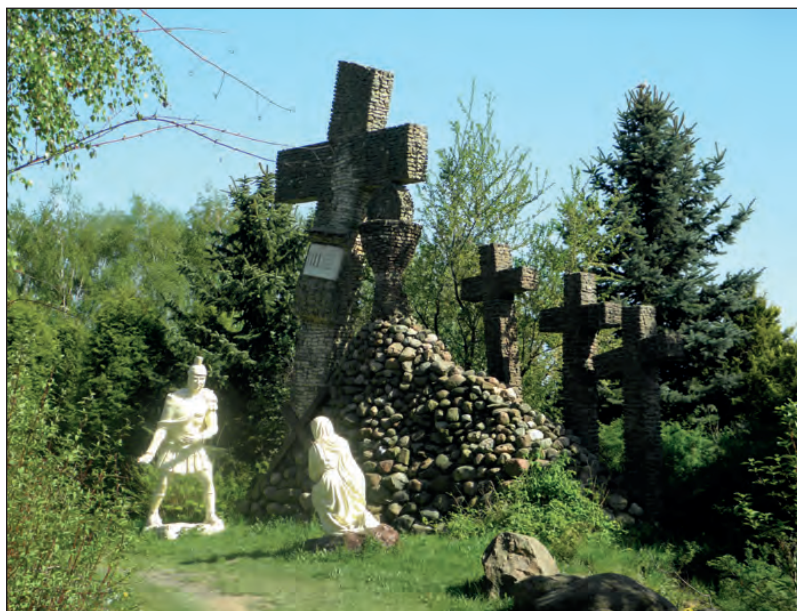

Ryc. 2. Plan zespołu sakralnego w Kałków-Godowie

Objaśnienia: 1 – kościół sanktuarijny, 2 – szopka betlejemka, 3 – Dom im. Jana Pawła II, 4 – plebania, 5 – muzeum, 6 – Dom Pielgrzyma, 7 – punkt informacyjny, 8 – Betania, 9 – Misterium Męki Pańskiej, 10 – Oratorium Daru Życia, 11 – Grota Lourdzka, 12 – Golgota, 13 – ołtarz polowy; pomniki: A – Jana Pawła II, B – Ojca Pio, C – Batalionów Chłopskich; I–XIV – stacje drogi krzyżowej.

Źródło: opracowanie własne.

Osobliwym obiektem wchodzącym w skład sanktuarium jest Golgota, stanowiąca dwunastą stację drogi krzyżowej. Jej kształt (fot. 3) nawiązuje do średnio-wiecznych zamków. Budowla ta, wykonana z czerwonego piaskowca, o wysokości 33 m, kryje w swoim wnętrzu kilkadziesiąt kaplic i oratoriów upamiętniających tragiczne wydarzenia z najnowszej historii Polski. W latach 1988–1991 wzniesiono mury pięciu kondygnacji tego niecodziennego pomnika (*Kałków-Godów...2010*). Na frontowej ścianie Golgoty Narodu Polskiego znajduje się 25 tarcz z godłem Orła Białego – od znaku orła z okresu panowania Bolesława Chrobrego aż po współczesne godło państwowe. Co roku na ścianach Golgoty pojawiają się

A. stacja VI

B. stacja VIII

Fot. 2. Stacje drogi krzyżowej (fot. A. Mergalska)

Fot. 3. Golgota (fot. A. Mergalska)

także nowe tablice upamiętniające ważne wydarzenia (np. katastrofę smoleńską z 10 kwietnia 2010 r.).

Wewnątrz tego niezwykłego obiektu znajdują się oratoria, m.in.: biskupa Czesława Kaczmarka, kardynała Stefana Wyszyńskiego, arcybiskupa Szczęsnego Felińskiego, św. o. Maksymiliana Marii Kolbego, św. Kingi; błogosławionych: ks. Jerzego Popiełuszki (fot. 4), Edmunda Bojanowskiego, o. Honorata Koźmińskiego, ks. Ignacego Kłopotowskiego. Spośród innych oratoriów na uwagę zasługują: poległych na wybrzeżu w grudniu 1970 r., radomskiego protestu w czerwcu 1976 r., leśników polskich, objawień w Gietrzwałdzie, ofiar obozów zagłady, zbrodni katyńskiej, inwalidów wojennych itd. (Pałusa 1996).

Kolejnym obiektem na terenie sanktuarium jest Grota Lourdzka, zbudowana z ogromnych głazów skalnych, w artystycznym założeniu jej projektanta, brata Felicissimusa z Niepokalanowa (fot. 5). Grota, poświęcona w 1999 r., jest wypełnieniem testamentu duchowego św. o. Maksymiliana Kolbego. Jego wielkim pragnieniem było bowiem wybudowanie w Niepokalanowie wiernej repliki Groty

Fot. 4. Oratorium ks. Jerzego Popiełuszki (fot. A. Mergalska)

Fot. 5. Grota Lourdzka (fot. A. Mergalska)

Matki Bożej z Lourdes. Zrealizował je dopiero ów wychowanek Kolbego i późniejszy wielki przyjaciel sanktuarium. Z jego inicjatywy powstała wierna kopia groty, w której zgodnie z przekazem w 1858 r. doświadczyła objawień maryjnych Bernadeta Soubirous. Znajduje się tu również świecznik, będący wierną kopią tego z Lourdes.

Sanktuarium otoczone jest wokół kaplicami różańcowymi zbudowanymi z niewielkich otoczek w 1988 r. Ciągną się one od kościoła po Golgotę, aleją imienia kardynała Józefa Glempa. We wnętrzu każdej kaplicy umieszczono obraz przedstawiający tajemnicę różańcową (ryc. 2, fot. 6A–C).

W 1988 r. (z okazji 10 rocznicy pontyfikatu papieża Polaka) rozpoczęto budowę Domu Jana Pawła II, którą ukończono w 1991 r. W auli znajduje się 350 miejsc siedzących. Na piętrach są pokoje dla pielgrzymów, z 53 miejscami noclegowymi. Przed budynkiem postawiono pomnik Jana Pawła II zwracającego się do przybywających tu pielgrzymów z wyciągniętymi rękoma w geście powitania (ufundowany z okazji 20-lecia istnienia parafii w 1992 r.). Obok stoi pomnik św. Ojca Pio, wielkiego patrona sanktuarium.

W strefie sakralnej znajdują się również liczne kapliczki i pomniki (ryc. 2). Przy bramie głównej umieszczono na wysokich kamiennych kolumnach figury Matki Bożej z Dzieciątkiem oraz św. Michała Archanioła. Nieopodal Domu Pielgrzyma postawiono figurę karmelitanki, św. Teresy od Dzieciątka Jezus. Po przeciwnej stronie świątyni, pod kamienną osłoną, znajduje się kapliczka

A.

B.

C.

Fot. 6. Kaplice różańcowe: A – pierwsza tajemnica bolesna, B – druga tajemnica bolesna, C – czwarta tajemnica chwalebna (fot. A. Mergalska)

Piety (znak pamięci o przelanej krwi członków Batalionów Chłopskich Ziemi Świętokrzyskiej). Po jej prawej stronie ustawiono obelisk ku czci 80 żołnierzy Armii Krajowej, rozstrzelanych przez niemieckich faszystów w 1943 r. w Świętej Katarzynie, a po lewej pomnik poświęcony pamięci 104 Polaków zamordowanych przez nazistów podczas pacyfikacji wsi Gębice (24 maja 1943 r.) i Żuchowiec (11 listopada 1943 r.). W pobliżu Golgoty stoi figura św. Floriana – patrona strażaków oraz pomnik pierwszego ordynariusza diecezji radomskiej – księdza biskupa Jana Chrapka (Ryszka 2007).

W budynku Misterium Męki Pańskiej została umieszczona Panorama Męki i Śmierci Chrystusa, która, oprócz części z obrazami i mechanizmami, posiada ozdobioną gontami salę widowiskową, przypominającą w stylu greckie teatry. Panorama przedstawia dwa ostatnie dni ziemskiego życia Jezusa, a więc kulminacyjne wydarzenia Wielkiego Tygodnia.

Ciekawym miejscem jest również Panorama Świętokrzyska, znajdująca się niedaleko budynku Misterium Męki Pańskiej (ryc. 2). W tej niewielkiej sali na 100 miejsc wystawiane jest widowisko lalkowe, przedstawiające dzieje Ziemi Świętokrzyskiej oraz historię parafii i sanktuarium. Na scenie mechanicznie przesuwa się korowód postaci z tysiącletnich dziejów państwa polskiego: królów i książąt oraz zwykłych ludzi zamieszkujących ten region.

Równocześnie z budową kościoła wznoszono w latach 1984–1985 Dom Pielgrzyma (ryc. 2), służący przyjmowaniu i obsłudze pielgrzymów. W obiekcie tym znajduje się również stołówka oraz punkt informacyjny (Sawa 2001).

Na terenie sanktuarium w Kalkowie-Godowie znajdują się także obiekty charytatywne, m.in. wioska dla osób niepełnosprawnych oraz „Dom Ludzi Starszych im. Sue Ryder” (fot. 7), na cześć wizyty założycielki wielkiej, międzynarodowej instytucji charytatywnej. W tej nowoczesnej placówce opiekę znalazło ok. 80 osób.

Fot. 7. Dom Ludzi Starszych im. Sue Ryder (fot. A. Mergalska)

3. Analiza ruchu pielgrzymkowego

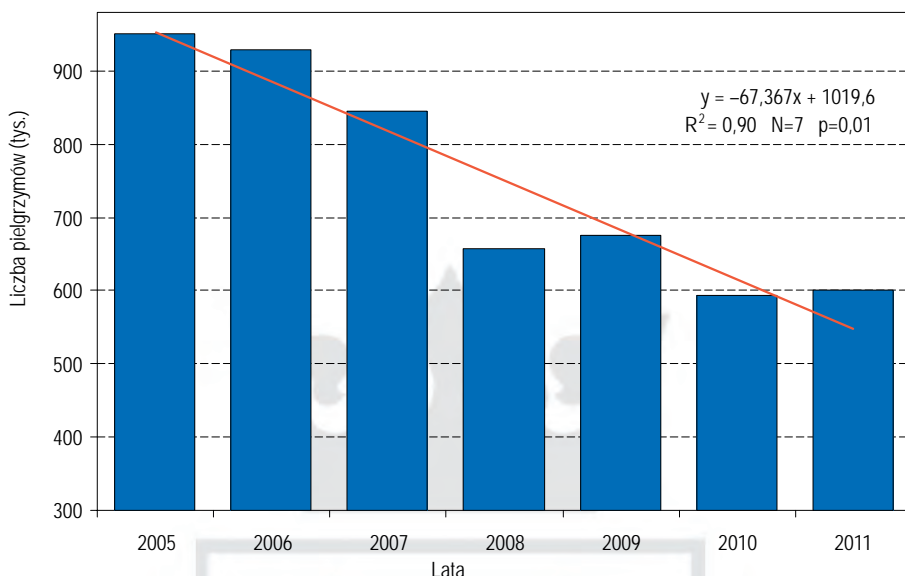
Sanktuarium stało się szeroko znane już po kilkunastu latach istnienia, o czym świadczą liczne wpisy zanotowane w księdze odwiedzających. Dokładne ustalenie wielkości ruchu turystycznego jest jednak trudne. Ze względu na bezpłatny wstęp dokładne dane o liczbie odwiedzających nie są tu bowiem gromadzone. Rejestrowane są jedynie zorganizowane grupy osób, przybyłe spoza dekanatu.

W latach 2005–2011 turyści przybywali do omawianego miejsca przez cały rok. Największe nasilenie ruchu notowano jednak w cieplej porze roku – od maja do października. Wyróżniały się dwa miesiące: maj i czerwiec, w których do sanktuarium przybywały pielgrzymki i wycieczki organizowane przez placówki kościelne (z dziećmi pierwszokomunijnymi) oraz oświatowe (z młodzieżą szkolną). W lipcu i sierpniu byli to w większości pielgrzymi indywidualni, przebywający turystycznie w Górach Świętokrzyskich. Zdziwiająco duże natężenie odwiedzających sanktuarium w Kałkowie-Godowie odnotowywano w lutym i marcu, dzięki inscenizacjom misterium Męki Pańskiej, wystawianym w okresie Wielkiego Postu przez parafialną grupę teatralną. Wiele osób odwiedzało sanktuarium w okresach świąt i podczas licznych uroczystości. W ciągu roku mają tu miejsce cztery odpusty: 14 sierpnia – w święto o. Maksymiliana Marii Kolbego; w pierwszą sobotę i niedzielę lipca – dla ludzi chorych; w drugą niedzielę września – w święto Matki Bożej Bolesnej oraz 15 września – w rocznicę koronacji obrazu.

Sanktuarium w Kałkowie-Godowie odwiedziło w analizowanym okresie 2005–2011 średnio 750 tys. osób rocznie, co stanowiło imponującą liczbę, zwłaszcza, że leży ono z dala od głównych szlaków komunikacyjnych. Wśród odwiedzających sanktuarium dominowali turyści indywidualni, stanowiący ok. 92% ogółu przybywających. Znamienny jest jednak sukcesywny spadek liczby pielgrzymów w kolejnych latach tego okresu (ryc. 3), spowodowany nie tylko kryzysem gospodarczym, lecz i kryzysem wiary, odznaczającym się obniżeniem intensywności praktyk religijnych oraz stopniowym laicyzowaniem się społeczeństwa.

W 2005 r. sanktuarium odwiedziło ponad 950 tys. osób, a w 2011 r. tylko nieco powyżej 600 tys. Malejącą liczbę pielgrzymów w analizowanym okresie dobrze wyjaśnia model trendu liniowego. Wykazuje on spadek liczby odwiedzających na poziomie 67 tys. osób rocznie, przy współczynniku determinacji $R^2 = 0,9$, istotnym statystycznie na poziomie $p = 0,01$.

Zmalała także liczba grup zorganizowanych przybywających do Kałkowa-Godowa (ryc. 4). Na początku omawianego okresu było ich 1657, 6 lat później

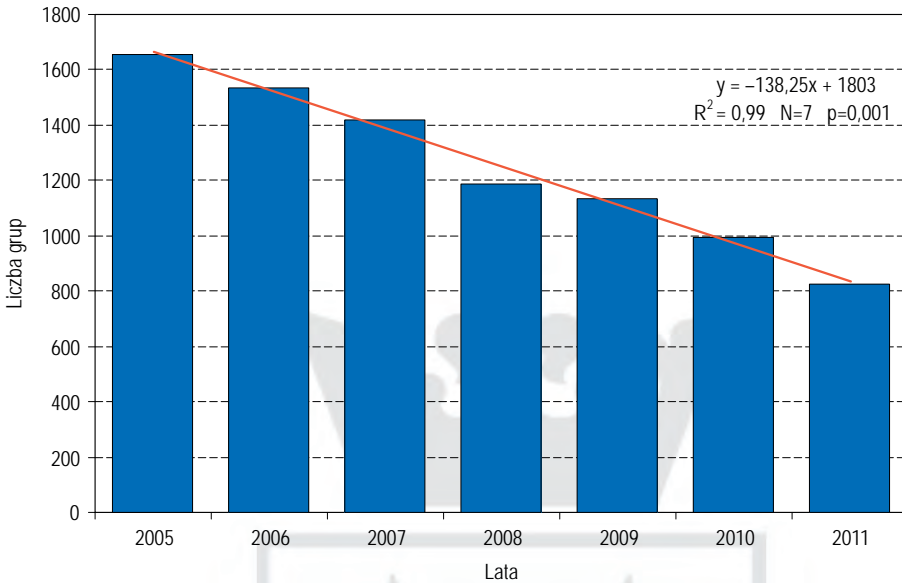
Ryc. 3. Liczba odwiedzających sanktuarium Kałkowie-Godowie w latach 2005–2011

Źródło: opracowanie własne.

już ponad dwukrotnie mniej (823). Warto przy tym odnotować, że w latach 1994–1999 średnia roczna liczba grup kształtowała się na poziomie 1500 (Herbuś 2000).

Wysoka wartość współczynnika determinacji $R^2 = 0,99$, istotna na poziomie $p = 0,001$, wskazała na silną zależność spadkową liczby grup zorganizowanych w kolejnych latach, wynoszącą ponad 138 grup na rok.

Sanktuarium w Kałkowie-Godowie ma zasięg ponadregionalny (Biernat, Ciupa, Suligowski 2009). Najliczniejszą liczbę pielgrzymów wśród grup zorganizowanych przybyłych do sanktuarium w 2011 r. stanowili mieszkańcy diecezji radomskiej (ponad 18 tys.). Poza macierzystą diecezję, liczni byli pielgrzymi z diecezji sandomierskiej (6391 osób), a w dalszej kolejności z diecezji: kieleckiej (5980), lubelskiej (4358), warszawskiej (2644) i warszawsko-praskiej (2068). W 2011 r. w księgze pielgrzymkowej zarejestrowano ponad 52 tys. osób z 32 diecezji. Z dziesięciu diecezji położonych głównie w zachodniej i północno-wschodniej Polsce (m.in. szczecińsko-kamieńskiej, gnieźnieńskiej i elbląskiej) nie zarejestrowano żadnych grup (ryc. 5).

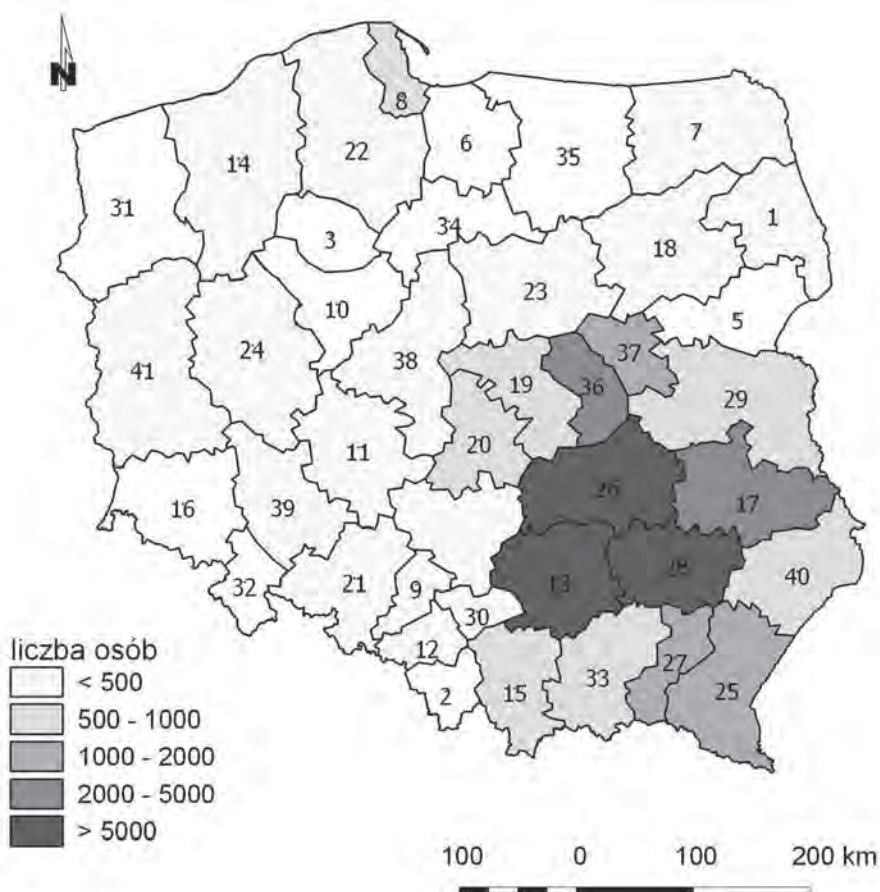
Ryc. 4. Liczba grup odwiedzających sanktuarium w Kalkowie-Godowie w latach 2005–2011

Źródło: opracowanie własne.

Położenie sanktuarium w diecezji radomskiej, obejmującej swym zasięgiem część województwa świętokrzyskiego oraz południowy fragment mazowieckiego spowodowało, że z tych jednostek administracyjnych pochodziło w analizowanym okresie najwięcej pielgrzymów. W 2011 r. odnotowano także duży udział mieszkańców województw: lubelskiego, podkarpackiego, łódzkiego i małopolskiego – a więc z województw sąsiadujących ze świętokrzyskim. Najmniej osób przybyło zaś z województw: lubuskiego, warmińsko-mazurskiego i dolnośląskiego (ryc. 6).

4. Podsumowanie

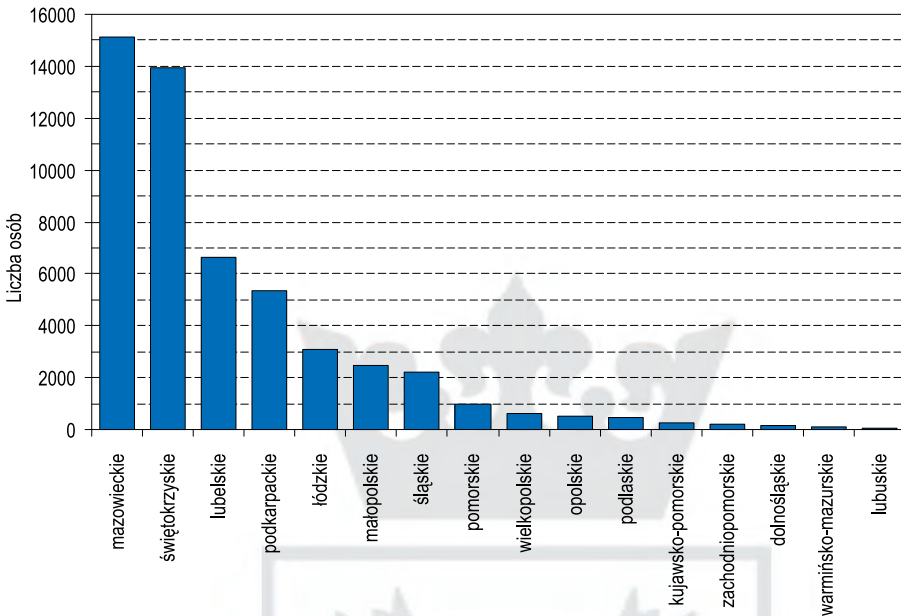
Na rozległym terenie sanktuarium funkcjonują liczne obiekty o charakterze religijnym, patriotycznym, a także rekreacyjnym i turystycznym. Zagospodarowanie to wpływa na wielkość i ponadregionalny zasięg miejscowego ruchu turystycznego.

Ryc. 5. Miejsce zamieszkania pielgrzymów w 2011 r. według podziału administracyjnego Kościoła katolickiego

Objaśnienia: archidiecezje i diecezje: 1 – białostocka, 2 – bielsko-żywiecka, 3 – bydgoska, 4 – częstochowska, 5 – drohiczyńska, 6 – elbląska, 7 – ełcka, 8 – gdańska, 9 – gliwicka, 10 – gnieźnieńska, 11 – kaliska, 12 – katowicka, 13 – kielecka, 14 – koszalińska, 15 – krakowska, 16 – legnicka, 17 – lubelska, 18 – łomżyńska, 19 – łowicka, 20 – łódzka, 21 – opolska, 22 – pelplińska, 23 – płocka, 24 – poznańska, 25 – przemyska, 26 – radomska, 27 – rzeszowska, 28 – sandomierska, 29 – siedlecka, 30 – sosnowiecka, 31 – szczecińsko-kamieńska, 32 – świdnicka, 33 – tarnowska, 34 – toruńska, 35 – warmińska, 36 – warszawska, 37 – warszawsko-praska, 38 – włocławska, 39 – wrocławska, 40 – zamojsko-lubaczowska, 41 – zielonogórsko-gorzowska.

Źródło: opracowanie własne w oparciu o archiwalne dane sanktuarium.

Ryc. 6. Miejsce zamieszkania (według województw) osób odwiedzających sanktuarium w Kałkowie-Godowie w sposób zorganizowany w 2011 r.

Źródło: opracowanie własne.

Baza turystyczna pozwala też na organizowanie tu turnusów rekolekcyjno-rehabilitacyjnych.

Sanktuarium w Kałkowie-Godowie zanotowało w ostatnich latach 30-procentowy spadek liczby odwiedzających. W 2005 r. przybyło tu ok. 950 tys. osób, zaś siedem lat później – niecałe 600 tys. W tym samym okresie liczba grup zorganizowanych zmniejszyła się niemal dwukrotnie.

Dodatkowym walorem skłaniającym do odwiedzenia sanktuarium są walory krajoznawcze, wypoczynkowe i specjalistyczne jego okolic. Pielgrzymi mogą bowiem odwiedzać pobliskie sanktuaria: Matki Bożej Ostrobramskiej w Skarżysku-Kamiennej (wierna kopia sanktuarium w Wilnie) oraz Relikwii Krzyża Świętego na Świętym Krzyżu (Sawa 2012). W pobliżu sanktuarium (ok. 3 km na wschód) znajduje się największy w województwie świętokrzyskim zbiornik wodny „Wióry” o powierzchni 415 ha, zbudowany na rzece Świślinie. Dużą atrakcją stanowią też: rezerwat archeologiczny w Krzemionkach koło Ostrowca (chroniący zespół

neolitycznych kopalni krzemienia pasiastego) oraz kompleks turystyczny Jurapark w Bałtowie.

Zasadnicze dla podniesienia atrakcyjności opisanego miejsca wydają się jego promocja i poprawa dostępności komunikacyjnej.

Autorzy składają serdeczne podziękowanie byłemu kustoszowi sanktuarium w Kałkowie-Godowie ks. Czesławowi Wali za udostępnienie ksiąg pielgrzymkowych i materiałów archiwalnych.

Literatura

- Biernat T., Ciupa T., Suligowski R., 2009, *Sanktuaria w Górach Świętokrzyskich i możliwości wykorzystania ich w turystyce*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Turystyka religijna na obszarach górskich*, Wyd. PWSZ, Nowy Targ.
- Herbuś L., 2000, *Sanktuarium maryjne w Kałkowie-Godowie miejscem turystycznego ruchu pątniczego*, Praca magisterska w archiwum Instytutu Geografii, WSP (obecnie UJK) Kielce.
- Jackowski A., 1991, *Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Kałków-Godów – Sanktuarium Pani Ziemi Świętokrzyskiej, 2010, „Nasza Arka”, nr 1.
- Kodeks Prawa Kanonicznego*, 2009, Wyd. Pallottinum, Poznań.
- Kubus W., 2011, *Sanktuarium Matki Bożej Bolesnej Pani Ziemi Świętokrzyskiej*, Wyd. Aga, Wrocław.
- Mydel R., Balon J. (red.), 2003, *Atlas Polski*, Oficyna Wydawnicza Fogra, Kraków.
- Pałysa J., 1996, *Golgota*, Wyd. Apostolicum, Ząbki.
- Ryszka C., 200, *Kałków-Godów – sanktuarium pod Świętym Krzyżem*, Wyd. Sióstr Loretanek, Kraków–Radom.
- Sawa A., 2001, *Pielgrzymowanie po Ziemi Świętokrzyskiej*, Agencja JP, Kielce.
- Słownik języka polskiego*, 2007, PWN, Warszawa.

Agnieszka Mergalska
Instytut Geografii UJK w Kielcach
e-mail: agnieszka.mergalska@gmail.com

Roman Suligowski, dr hab.
Instytut Geografii UJK w Kielcach